
ŠÍRENIE DEZINFORMÁCIÍ A ORGANIZOVANÉ OVPLYVNĚOVANIE VEREJNEJ MIENKY: TROLIE FARMY AKO NÁSTROJ SOCIÁLNEJ A POLITICKEJ MANIPULÁCIE

Mgr. Tomáš Mirga; mirga1@uniba.sk; (Katedra knižničnej a informačnej vedy, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave)

Príspevok je zameraný na problematiku účelového ovplyvňovania verejnej mienky pomocou tzv. trolích fariem – organizovaných skupín ľudí realizujúcich dezinformačnú agendu na sociálnych sieťach. Článok poukazuje na úlohu týchto organizovaných celkov v šírení dezinformácií a propagandy a na ich účinky na sociálne a politické prostredie. Analyzuje ich úlohu pri manipulácii verejnej mienky a pri ovplyvňovaní politických procesov vo svete, konkrétne na Ukrajine, v USA, Francúzsku, Veľkej Británii, Indii, Brazílii a na Slovensku. Článok okrem iného rozoberá aj dôsledky tejto problematiky pre demokraciu, politický diskurz a spoločnosť ako celok vrátane polarizácie spoločnosti, narúšania politických procesov, oslabovania dôvery v inštitúcie a vytvárania konfliktov. Venuje sa tiež možným protiopatreniam a stratégiám do budúcnosti na rôznych úrovniach – od jednotlivcov a komunít cez technologické spoločnosti až po vlády a medzinárodné organizácie. Cieľom tohto príspevku je preskúmať mechanizmy organizovaného šírenia dezinformácií, analyzovať vplyv tohto fenoménu na globálnu politiku a spoločnosť na základe konkrétnych prípadových štúdií a predstaviť základné koncepty a stratégie v súvislosti s bojom proti dezinformačným kampaniam.

<http://doi.org/10.52036/1335793X.2023.3-4.42-55>

ÚVOD

V digitálnej ére 21. storočia je fenomén organizovaného ovplyvňovania verejnej mienky a šírenia dezinformácií kritickým prvkom, ktorý vplýva nielen na dynamiku sociálnych médií, ale aj na širšiu sociopolitickú situáciu. Trolie farmy – organizované jednotky, ktoré sa angažujú v šírení dezinformácií a manipulácii verejnej mienky – majú vážne dôsledky pre stabilitu demokratických inštitúcií a integritu verejnej sféry. V tomto príspevku sa zameriame na analýzu trolích fariem v rôznych geopolitických kontextoch vrátane Ruska, Ukrajiny, Spojených štátov, Francúzska, Veľkej Británie, Indie, Brazílie a Slovenska. Rozoberieme ich operatívne štruktúry, stratégie a taktiky, ako aj ich vplyv na politické procesy a verejnú diskusiu v týchto regiónoch. Cez detailný pohľad na tieto prípady sa pokúsime pochopiť širšiu logiku tohto fenoménu, ako aj jeho význam pre digitálnu komunikáciu a politickú mobilizáciu. Okrem toho sa budeme venovať protiopatreniam prijatým na rôznych úrovniach, od vládnych iniciatív po politiky a nástroje sociálnych médií, s cieľom riadiť

a obmedziť vplyv subjektov manipulujúcich verejnou mienkou. Táto analýza je dôležitá nielen pre pochopenie aktuálnych dynamík digitálnych médií a politiky, ale aj pre identifikáciu výziev a možností, ktoré tieto dynamiky predstavujú pre demokratickú spoločnosť. Takisto nám poskytne platformu pre diskusiu o potrebe a možnostiach výskumov, politických stratégií a technologických riešení v tejto oblasti.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Termín „trollia farma“ môžeme odvodiť zo slova „troll“, ktoré sa pôvodne používalo na označenie jednotlivca, ktorý na internete s cieľom vyvolať konflikt uráža alebo zneužíva ostatných. Tento termín je pravdepodobne odvodený z anglického slova „trolling“, čo je metóda lovu rýb, pri ktorej sa nástraha alebo sieť ťahá cez vodu. V kontexte internetu teda „trolling“ môže znamenať „vyvolanie reakcie“. Termín „farma“ môžeme v tomto kontexte spojiť s tzv. click (like) farmami, čo sú organizované operácie, kde množstvo ľudí alebo tzv. botov „kliká“ na reklamy, obsah alebo sociálne médiá

s cieľom umelo zvýšiť popularitu alebo hodnotenie. Termín „trollia farma“ teda odkazuje na organizovanú operáciu, v ktorej pôsobí mnoho „trollov“ alebo botov v prostredí sociálnych médií s cieľom manipulovať verejnú mienku, šíriť dezinformácie alebo vyvolávať konflikty. Tento termín sa začal širšie používať v médiách počas posledného desaťročia, najmä v súvislosti s politickou manipuláciou a problematikou dezinformácií (Bishop 2014; Buckels, Trapnell a Paulhus 2014; Ferrara et al. 2016).

Podrobný pohľad na trollie farmy a ich vplyv na politiku a demokraciu poskytli vo svojej knihe Samuel Woolley a Philip Howard (2018). Autori trollie farmy definujú ako organizované skupiny ľudí alebo aj automatizované systémy (boty), ktoré používajú sociálne médiá alebo iné online platformy na manipuláciu verejnej mienky, šírenie dezinformácií a polarizáciu diskusií a celej spoločnosti. Pracovníci týchto fariem sa podieľajú na rôznych aktivitách vrátane podnecovania ľudí k negatívnym hodnoteniam, vytvárania falošných používateľských profilov alebo šírenia nepravdivých informácií. Tieto zoskupenia sa zameriavajú na šírenie dezinformácií, vytváranie konfliktov a podnecovanie polarizácie názorov v rámci online komunít. Môžu vytvárať a zdieľať falošné správy, komentovať a šíriť konšpiračné teórie alebo útočiť na jednotlivcov a organizácie.

Dezinformačné centrá majú svoje korene v nástupe internetu a sociálnych médií. Začali sa objavovať ako reakcia na rastúci význam internetu a sociálnych médií v politike a spoločnosti. Prvé príklady týchto celkov siahajú do začiatku 21. storočia, keď sa začali formovať organizované skupiny na podporu politických agend alebo záujmov. Zoskupenia aj jednotlivci začali využívať anonymitu a široký dosah, ktorý poskytuje internet, na šírenie falošných informácií, podkopávanie dôveryhodnosti protivníkov alebo ovplyvňovanie verejnej mienky. Tento fenomén sa rozšíril a zdokonalil v priebehu času, keď sa aktéri stali sofistikovanejšími a začali využívať nové technológie a platformy (Nimmo 2015).

Termín trollia farma sa stal mediálne známejším v roku 2015, keď žurnalisti odhalili existenciu takéhoto zoskupenia v St. Petersburgu. Táto organizovaná skupina pozostávala z 300 zamestnancov a bola oficiálne riadená oligarchom Jevgenijom Prigožinom. Medzi povinnosťami pracovníkov tohto zoskupenia patrilo uverejňovanie príspevkov na internete, najmä na sociálnych sieťach, ktoré chvália ruského prezidenta Vladimíra Putina a ktoré kritizujú krajiny nepodporujúce Rusko.

Prevádzka tejto dezinformačnej siete bola spočiatku spojená s anexiou Krymu a neskôr s prezidentskými voľbami v Spojených štátoch (Troll 2020).

Cieľom organizovaných skupín šíriacich falošné správy a propagandu je podľa Woolleyho a Howarda (2018) vplyvanie na verejnú diskusiu, politické názory alebo spoločenské hodnoty. Medzi dôvody môžeme radiť politické záujmy, finančné zisky alebo potrebu šíriť chaos a rozkol v online komunitách. Najbežnejšie zábery, na ktoré sa tieto manipulačné centrá sústreďujú, zahŕňajú:

- ovplyvňovanie politických volieb a podporu konkrétnych kandidátov alebo strán. Bežné taktiky sa týkajú šírenia falošných správ o konkurenčných kandidátoch, manipulácie verejnej mienky alebo zvyšovania polarizácie medzi voličmi;
- šírenie štátnej alebo ideologickej propagandy, napríklad na podporu diktátorských režimov alebo extrémistických názorov. Propaganda môže byť šírená cez falošné správy, manipulované fotografie alebo videá a zaujaté komentáre;
- podkopávanie dôveryhodnosti útočením na dôveryhodnosť jednotlivcov, organizácií alebo inštitúcií s cieľom oslabiť ich vplyv alebo autoritu. To môže zahŕňať šírenie falošných obvinení, nepravdivých informácií alebo osobných útokov;
- vyvolávanie konfliktov a chaosu v online komunitách alebo spoločnosti ako celku. Členovia dezinformačných centier sa môžu zameriavať na existujúce rozpory, šírenie konšpiračných teórií alebo podnecovanie násillia a nenávisťi.

Známa Oxfordská štúdia (Bradshaw a Howard 2019) prináša zistenia, že až v 70 krajinách sveta sa objavili dôkazy o organizovaných manipulačných kampaniach prostredníctvom sociálnych sietí. Uvádza, že tieto taktiky, využívané najmä autoritatívnymi režimami, majú za cieľ potláčať ľudské práva, diskreditovať politických oponentov či potláčať nepohodlné názory. Spoločnosti Meta a Twitter pritom snahy o ovplyvňovanie celosvetovej mienky spájajú s krajinami ako Čína, India, Irán, Pakistan, Rusko, Saudská Arábia alebo Venezuela. Táto štúdia tiež uvádza, že v roku 2018 bolo identifikovaných 27 krajín, ktoré financujú skupiny ľudí za napádanie politických oponentov alebo aktivistov na sociálnych sieťach. Štúdia ďalej tvrdí, že až 47 krajín sveta v rámci svojej „digitálnej stratégie“ v roku 2019 využilo taktiky súvisiace s manipuláciou verejnej mienky.

Centrá kybernetickej propagandy využívajú rôzne technológie, akými sú automatizované účty (boty), ktoré

dokážu generovať a šíriť obsah na sociálnych médiách vo veľkom množstve. Boty môžu byť naprogramované na automatické generovanie a zdieľanie obsahu, sledovanie trendov a reagovanie na určité kľúčové slová. Ďalšie technológie zahŕňajú algoritmy na zacielenie konkrétnych skupín ľudí, analýzu sentimentu na zisťovanie reakcií na obsah alebo využitie umelého vzrušenia (astroturfingu), čo znamená, že sa vytvára falošný dojem o obľube alebo podpore určitého názoru. Neziedka dochádza k využívaniu anonymizačných technológií, ktoré zabezpečujú, že účastníci trolich fariem zostávajú neznámi, a automatizovaných systémov, ako sú sociálne boty, ktoré umožňujú rýchle šírenie obsahu na sociálnych médiách (Ferrara et al. 2016).

Organizované siete dezinformátorov používajú rôzne stratégie a taktiky na dosiahnutie svojich cieľov. Medzi tie patria napríklad: vytváranie falošných účtov na sociálnych médiách, ktoré sa vydávajú za skutočných používateľov, zdieľanie polarizujúceho obsahu, ktorý rozducháva konflikty medzi skupinami, šírenie falošných správ alebo dezinformácií, ktoré zavádzajú a zneisťujú verejný diskurz, posilňovanie extrémnych názorov alebo polarizácie, podnecovanie konfliktov medzi skupinami alebo jednotlivcami, vytváranie a šírenie konšpiračných teórií či ovplyvňovanie politických volieb alebo kampaňových stratégií (DiResta et al. 2018).

Je dôležité uviesť, že tieto dezinformačné centrá sa skladajú z ľudí, ktorí sú financovaní za to, že sa stávajú tzv. trolmi a vykonávajú určité dohodnuté úlohy v online priestore. Títo „zamestnanci“ môžu byť súčasťou veľkej organizácie, ale aj skupiny s menším počtom členov. Takéto skupiny využívajú koordinovaný prístup k šíreniu dezinformácií alebo k iným úlohám, ktoré majú splniť. Môže to zahŕňať plánovanie útokov na konkrétne osoby, skupiny alebo témy, ako aj koordináciu s ostatnými trolmi alebo botmi.

Ako sme už načrtli, trolie farmy často vytvárajú falošné identity, aby získali dôveryhodnosť a zanechali dojem, že ich názory sú široko zastúpené. Používajú pseudonymy, falošné fotografie a zaujímajú sa o rôzne záujmy, aby zakryli svoje skutočné úmysly. V tomto bode je dôležité uviesť niektoré z psychologických faktorov a skreslení, ktoré môžu pracovníkom manipulačných centier napomáhať k plneniu ich zámerov. Už dávnejšie boli v spoločnosti pozorované a potvrdené viaceré psychologické javy, ktoré pracovníci trolich fariem môžu účelovo zneužiť vo svoj prospech. Hovoríme pri tom o technikách, ktoré môžu vyvolať alebo zintenzívniť rôzne formy tzv. intelektuálnej izolácie.

Dezinformačné laboratória môžu ovplyvňovaním verejnej mienky medzi používateľmi na sociálnych sieťach zámerne vytvárať tzv. efekt falošného konsenzu. Ide o jav, keď človek predpokladá, že rovnaké názory, hodnoty či presvedčenia, ako má on, zdieľajú aj ľudia v jeho okolí, teda dochádza k ilúzii spoločného konsenzu. Rovnako ide o skreslenú predstavu jednotlivca, že názory ľudí v ideovo homogénnej skupine, ktorej je členom, musia odrážať postoje celého národa, prípadne celého ľudstva. Súbežne dochádza k skreslenej predstave o ľuďoch s opačnými postojmi v zmysle, že takí jednotlivci sú určitým spôsobom abnormálni (Dean 2007; Ross, Greene a House 1976).

Podtypom falošného konsenzu je napríklad tzv. pseudokonzensus, pri ktorom dochádza k vnútornému pocitu, že by sa jednotlivec mal prikloniť k tomu stanovisku, ktoré zastáva väčšina, a jeho názor nič nezmení (Robert 2011). Môžeme pritom predpokladať, že čím väčší klamlivý konsenzus pracovníci centier kybernetického trolingu v rámci určitej skupiny používateľov vyvolajú, tým viac sa zvyšuje pravdepodobnosť účinku tohto psychologického skreslenia.

Nedostatok nesúrodých argumentov (nedostatočná názorová heterogenita) potom môže viesť k nebezpečnému psychologickému javu – skupinovej polarizácii. Ide o psychologický jav, keď členovia určitej skupiny ľudí alebo používateľov vzájomným podporovaním a utvrdzovaním sa v konkrétnom stanovisku, názore či myšlienke spoločne dospejú k jednotnému záveru, ktorý je radikálnejší ako pôvodné postoje jednotlivcov. Sunstein (1999) upozorňuje, že tento typ sociálnej homogenity môže byť živnou pôdou pre vznik extrémizmu či dokonca fanatizmu, a tvrdí, že práve skupinová polarizácia je častým dôvodom vzniku politického extrémizmu. Dodáva, že jedným zo spôsobov vytvorenia extrémistickej skupiny či sekty je izolovanie (fyzické alebo psychické) jej členov od okolitej spoločnosti. Tak možno názory okolia ľahko zdiskreditovať a efekt skupinovej polarizácie umocňovať.

DÔSLEDKY

Aktivity dezinformačných laboratórií môžu mať vážne dôsledky pre demokraciu, politický diskurz a spoločnosť ako celok. Vymenujme si najvážnejšie z týchto dopadov (Bail et al. 2018; Garrett, Weeks a Neo 2016; Howard et al. 2019; Lewandowsky, Ecker a Cook 2017; Lucas a Pomeranzev 2016):

- Narušenie demokratických procesov: Manipulácia s informáciami môže viesť k narušeniu demokratických procesov, najmä vo voľbách. Centrá

kybernetickej propagandy môžu šíriť dezinformácie, aby ovplyvnili verejnú mienku a ovplyvnili výsledky volieb. Môžu tiež podnecovať neistotu a nedôveru voči demokratickým inštitúciám a procesom.

- **Polarizácia spoločnosti:** Dezinformačné centrá môžu zvyšovať polarizáciu v spoločnosti tým, že ich pracovníci šíria a amplifikujú extrémne názory a konflikty. To môže viesť k zvýšenej nespokojnosti, rastu extrémizmu, radikalizácii či dokonca násiliu.
- **Rozširovanie dezinformácií a konšpiračných teórií:** Fabriky na falošné správy sú jednými z hlavných aktérov v šírení dezinformácií a konšpiračných teórií, čo môže mať vážne dôsledky pre verejné zdravie (napríklad v prípade pandémie COVID-19), bezpečnosť a spoločenskú stabilitu a môže viesť k podnecovaniu nenávisťi, násilia alebo odmietaniu vedy a expertíz.
- **Narušenie verejnej debaty:** Manipulácia online diskusie môže viesť k narušeniu skutočnej verejnej debaty v spoločnosti. Centrá sociálnej manipulácie môžu používať techniky ako astroturfing (vytváranie falošného dojmu o podpore alebo nesúhlase s určitým postojom), aby narušili autentickú verejnú debatu.
- **Erózia dôvery v politické inštitúcie:** Systémové šírenie dezinformácií a falošných správ môže viesť k oslabeniu dôvery občanov v politické inštitúcie a procesy, čo môže mať negatívne dôsledky pre fungovanie demokracie.
- **Narušenie medzinárodných vzťahov:** Dezinformačné kampane môžu zasiahnuť nielen domáce politické prostredie, ale aj medzinárodné vzťahy. V prípade, ak sú kampane riadené alebo podporované štátmi, môže to viesť k napätiam a konfliktom medzi krajinami.
- **Narušenie dôvery v médiá:** Masívne šírenie dezinformácií môže podkopať dôveru v tradičné médiá a informačné zdroje, čo môže mať destabilizujúci efekt na spoločnosť.
- **Osobný a sociálny stres:** Falošné správy a dezinformácie môžu viesť k zvýšenej úzkosti a stresu medzi občanmi. To môže mať širokospektrálne sociálne dôsledky vrátane zvýšených sociálnych konfliktov a zhoršenej psychickej pohody.
- **Ohrozenie súkromia používateľov v internetovom prostredí:** Strediská zamerané na online propagandu môžu zneužívať dáta a súkromie používateľov sociálnych médií, napríklad prostredníctvom získavania a využívania osobných údajov alebo sledovaním a zaznamenávaním správania používateľov na internete.

TROLIE FARMY VO SVETE: UDALOSTI, DÔSLEDKY A REAKCIE

V tejto časti si ukážeme príklady organizovaného ovplyvňovania verejnej mienky z rôznych krajín sveta, pričom sa budeme zameriavať na ciele a spôsob práce dezinformačných centier, kontext jednotlivých svetových udalostí, dopady a navrhované, resp. realizované riešenia na úrovni jednotlivých krajín. Výber krajín je dôsledkom kombinácie viacerých faktorov, medzi ktoré patria politické, ekonomické a sociálne aspekty. Viaceré z opisovaných krajín sa mohli stať cieľom šírenia dezinformácií na základe politickej nestability, ekonomického napätia, sociálnych a kultúrnych rozporov, ale aj technologickej pokročilosti. Ďalším faktorom výberu je fakt, že vybrané krajiny sú globálnymi hráčmi z hľadiska politiky, ekonomiky, ale aj kultúry. Manipulácia verejnou mienkou v týchto krajinách teda môže mať širšie medzinárodné dôsledky.

RUSKO

Adrian Chen vo svojom článku „The Agency“ (2015) ponúka podrobný pohľad do vnútra ruskej Internet Research Agency (IRA), ktorej cieľom je šíriť dezinformácie a manipulovať verejnou mienkou prostredníctvom sociálnych médií. Článok poskytuje dôležité informácie o tom, ako táto organizácia využíva sociálne médiá na ovplyvňovanie politických procesov a posilňovanie svojho vplyvu na medzinárodnej úrovni. Je dôležité uviesť, že dezinformačné kampane sú súčasťou širšej ruskej stratégie zameranej na destabilizáciu západných demokracií, podkopávanie dôvery vo verejné inštitúcie a oslabovanie jednoty medzi spojencami. Autor poukazuje na to, že dezinformačné laboratóriá ako IRA môžu mať významný vplyv na medzinárodné politické udalosti a globálne rozhodovanie.

IRA, ktorú vlastní ruský oligarcha Jevgenij Prigožin, známy ako Putinov šéfkuchár, má v Petrohrade viaceré kancelárie a pracuje v rôznych časových pásmach, aby dokázala osloviť veľkú skupinu ľudí. Agentúra zamestnáva stovky ľudí vrátane grafikov, databázových špecialistov, stratégov a analytikov. Táto organizácia je rozdelená do oddelení, ktoré sa zaoberajú rôznymi aspektmi online manipulácie, ako sú komentovanie na sociálnych médiách, blogovanie či tvorba videí.

Spôsob práce tu funguje tak, že zamestnanci dostávajú zadania, ktoré sa týkajú určitých tém alebo udalostí. Majú kvóty na množstvo príspevkov, ktoré musia denne publikovať, a sú motivovaní finančnými bonusmi za ich naplnenie. Obsah, ktorý pracovníci vytvárajú, je zámerne navrhnutý tak, aby vyvolal silné emocionál-

ne reakcie, podporoval konflikt a protiamerické nálady medzi občanmi. Zamestnanci často operujú pod falošnými identitami, pričom komunikujú s reálnymi používateľmi sociálnych sietí a snažia sa získať si ich dôveru.

Pod fingovanými profilmi sa následne zapájajú do kontroverzných tém a politických diskusií s cieľom vyvolať silné emócie a polarizovať názory. Medzi dezinformačné kampane, ktoré táto organizácia realizovala a ktoré mali za cieľ ovplyvniť politické udalosti a verejnú mienku, môžeme napríklad zaradiť (Brennan, Howard a Nielsen 2020; DiResta 2019; Howard et al. 2019):

- Aktivity pred americkými prezidentskými voľbami 2016: IRA sa aktívne zapojila do šírenia dezinformácií a manipulácie verejnej mienky v USA pred prezidentskými voľbami v roku 2016. Tieto aktivity zahŕňali vytváranie a šírenie falošných správ a príspevkov na sociálnych médiách, zameraných na polarizáciu politických názorov, šírenie strachu a nedôvery voči volebnému systému a kandidátom.
- Aktivity v Európe: IRA sa tiež zapojila do dezinformačných kampaní v Európe zameraných na destabilizáciu politického prostredia a šírenie protieurópskych názorov. Napríklad, v období okolo referenda o brexite v roku 2016 bolo zistené, že IRA aktívne šírila dezinformácie a falošné správy o EÚ a migrácii s cieľom ovplyvniť verejnú mienku.
- Aktivity v kontexte pandémie COVID-19: IRA a ďalšie podobné dezinformačné jednotky sa tiež aktívne zapojili do šírenia dezinformácií a konšpiračných teórií v súvislosti s pandemiou COVID-19, čo mohlo mať vážne dôsledky pre verejné zdravie a dôveru v zdravotnícke inštitúcie.
- Šírenie klamlivých informácií v súvislosti s rusko-ukrajinským konfliktom a ovplyvňovanie verejnej mienky v tejto súvislosti na sociálnych sieťach ako Facebook, Instagram, TikTok, YouTube a Telegram. Ako príklady uveďme umelé navodzovanie dojmu sympatie ľudí s tzv. špeciálnou vojenskou operáciou či pokusy o manipuláciu prieskumov v západných médiách vrátane prieskumov o podpore sankcií proti Rusku.
- Manipulácie ohľadom hnutia Black Lives Matter: IRA realizovala operácie, ktoré využívali sociálne napätie súvisiace s hnutím Black Lives Matter v Spojených štátoch. Tieto operácie zahŕňali vytváranie falošných profilov na sociálnych sieťach, ktoré sa vydávali za členov tohto hnutia. Cez tieto účty sa následne šírili dezinformácie a iné správy, ktoré mali za cieľ podnieť konflikt a zvýšiť sociálne a politické napätie v amerických komunitách.
- Falošné informácie o streľbe na strednej ško-

le Marjory Stoneman Douglas: Po tejto tragédii v roku 2018 sa IRA snažila ešte viac zväčšiť polarizáciu amerického obyvateľstva v otázke kontroly zbraní, a to šírením falošných informácií a konšpiračných teórií o streľbe.

- Falošné informácie o rasovo motivovaných nepokojoch v americkom meste Ferguson, ktoré zhoršovali napätie medzi obyvateľmi a zvyšovali polarizáciu názorov.
- Falošný únik chemikálií v Louisiane, ktorý dokonca získal pozornosť médií a obyvateľov v dotknutej oblasti.
- Falošné správy o epidémii Eboly v Atlante, šíriace strach a paniku medzi používateľmi.

Známy je tiež prípad skupiny ľudí z Petrohradu operujúcej na komunikačnej platforme Telegram pod názvom „Cyber Front Z“. Táto komunita má ponúkať 45 000 rubľov mesačne za to, aby ich členovia na sociálnych sieťach uverejnili aspoň 200 komentárov denne. Ich hlavným cieľom je manipulovať medzinárodnou verejnou mienkou o ruskej prítomnosti na Ukrajine, šíriť prokremeľské naratívy a chváliť Vladimíra Putina. Stopy týchto operácií boli nájdené na ôsmich platformách vrátane Telegramu, Twitteru, Facebooku a TikToku. Členovia tejto skupiny na zaistenie bezpečného pripojenia a maskovanie svojich aktivít často využívajú VPN, súkromný kanál medzi zariadením a serverom (Polle 2022).

UKRAJINA

Ukrajina je jednou z krajín, ktoré sa potýkajú s problematikou organizovaného šírenia dezinformácií hlavne v kontexte dlhotrvajúceho konfliktu s Ruskom. Tieto aktivity sa sústreďujú na destabilizáciu spoločnosti a na šírenie ruských politických a vojenských cieľov. Dezinformačné centrá sú často používané na šírenie ruského naratívu o konflikte, a to nielen v prostredí ukrajinského internetového priestoru, ale aj na medzinárodnej úrovni. Tieto naratívy často zahŕňajú tvrdenia o „fašistickom režime“ na Ukrajine, o „ruskojazyčnej diskriminácii“ alebo o „nelegitímnosti ukrajinských vládnych síl“ (Nimmo 2015; Galeotti 2019).

V súvislosti s aktuálnym vojenským konfliktom na Ukrajine je koordinované šírenie dezinformácií zamerané napríklad na:

- popieranie existencie vojenského konfliktu a vojnových zločinov;
- šírenie falošných videí z bombových útokov, ktoré boli natočené v iných častiach sveta;
- falošné svedectvá o tom, že Ukrajinci sa zo zásahu Ruska tešia a ruských vojakov vítajú a berú ich ako

- osloboditeľov, pričom konflikt vnímajú ako mierovú operáciu;
- falošné naratívy o ukrajinských utečencoch, napríklad o ich kriminalite a o nepriateľskom postoji voči nim zo strany ostatných štátov;
- falošné informácie o údajnom vývoji laboratórií na biologické zbrane Ukrajinou v spolupráci s USA;
- falošné informácie o tom, že Rusko necieli na civilnú infraštruktúru na Ukrajine;
- šírenie správ, že ukrajinskí vojaci používajú civilistov ako ľudské štíty;
- falošné informácie o prezidentovi Ukrajiny Volodimirovi Zelenskom, napríklad:
 - o tzv. deepfake videá zobrazujúce Zelenského ako hovorí, aby Ukrajinci odhodili zbrane a vzdali sa, o obvinenia, že Zelensky používa filmové štúdio, zelené plátna a hologramy na to, aby vytvoril dojem, že sa nachádza na Ukrajine alebo na rôznych podujatiach, pričom sa schováva v exile,
 - o obvinenia, že Zelensky je závislý od drog na základe zmanipulovaných výrokov a upravených fotiek a videí;
- falošné informácie o tom, že masaker na civilistoch v meste Buča alebo útok na nemocnicu v Mariupole boli zinscenované;
- obvinenia, že Ukrajinci používajú magické rituály a satanistické obrady, ktoré im majú pomôcť na obranu proti Rusom;
- falošné informácie, že Ukrajina trénuje detských vojakov;
- zmanipulované štatistiky o počtoch mŕtvych a zranených (Holroyd 2022; Terracino a Matasick 2022).

Je dôležité uviesť, že zo šírenia dezinformácií a pokusov o ovplyvnenie verejnej mienky na sociálnych sieťach bola obvinená už spomínaná ruská IRA. V tejto súvislosti tiež môžeme spomenúť prípad South Front. Ide o mediálnu platformu, ktorá sa tvári ako nezávislý spravodajský zdroj, ale ktorá v skutočnosti šíri dezinformácie a propagandu zameranú na podporu ruských politických a vojenských cieľov na Ukrajine a v iných regiónoch.

V teoretickom úvode sme uviedli, že centrá kybernetickej propagandy môžu využívať nielen ľudských pracovníkov, ale aj automatizované účty (boty), ktoré môžu byť naprogramované na automatické generovanie a zdieľanie obsahu, sledovanie trendov a reagovanie na určité kľúčové slová. Farmu pozostávajúcu z 18-tisíc robotických falošných používateľských profilov sa podarilo zneškodniť v meste Lvov Ukrajinskej tajnej službe. Dohľad nad týmito účtami pritom prebiehal

z Ruska. Boty pôsobili väčšinou na sociálnych sieťach, na ktorých šíрили falošné správy s cieľom zasievať medzi ľuďmi paniku napríklad tým, že zverejňovali vymyslené informácie o bombových hrozbách v rôznych zariadeniach. Farma využívala systém GSM brán, ktoré kybernetickí zločinci zvyknú využívať na manažment viacerých telefónnych čísel a pripájanie sa do VoIP sietí. Tieto udalosti neskôr viedli k odhaleniu ďalších až 13 podobných fariem operujúcich s viac ako 100 000 SIM kartami, vďaka ktorým bolo možné kontrolovať až 1,5 milióna falošných účtov na sociálnych sieťach (Kosno 2022; Priezkalns 2023).

USA

V Spojených štátoch sa problematika organizovaného šírenia dezinformácií stala významným problémom najmä v súvislosti s prezidentskými voľbami v rokoch 2016 a 2020. V nasledujúcom texte si priblížime kontext týchto udalostí a budeme sa tiež venovať reakciám a protiopatreniam, ktoré USA realizovalo v súvislosti s týmito hrozbami.

Počas volieb v roku 2016 sa zistilo, že dezinformačné centrá a sociálne boty boli nasadené na ovplyvnenie politického diskurzu a podporu konkrétnych kandidátov. Ukázalo sa, že tieto aktivity boli často riadené zo zahraničia, najmä z Ruska, pričom ich hlavným cieľom bolo rozširovať dezinformácie a rozdúchávať spoločenské napätie a polarizáciu (Howard et al. 2019). Ruská IRA sa pritom považuje za hlavného aktéra v šírení dezinformácií a manipulácie v súvislosti s týmito voľbami. Bol zistený ich vplyv na politické kampane, ako aj na propagovanie extrémistických názorov a šírenie falošných správ, pričom sa ukázalo, že takéto obsahy vykazovali v prostredí sociálnych sietí dosah na úrovni približne 140 miliónov používateľov v USA za mesiac (Chen 2015; DiResta et al. 2019). Podľa správy Mueller (2019) mali tieto operácie za cieľ podporiť kandidatúru Donalda Trumpa a poškodiť reputáciu jeho súperky Hillary Clintonovej.

V rámci stratégií a taktík, ktoré boli v tomto kontexte použité, spomeňme vytváranie falošných účtov na sociálnych médiách, šírenie falošných správ a konšpiračných teórií či podnecovanie nenávisťi a konfliktov medzi rôznymi skupinami a amplifikáciu politických rozdielov (Nimmo 2017). Trolie farmy voľným šírením dezinformácií a manipuláciou verejnej mienky prispeli v USA k zvýšenej polarizácii a dezilúziám vo verejnom diskurze. Okrem toho ich aktivity systematicky podkopávali dôveru v demokratický proces a spoločenské inštitúcie (DiResta et al. 2019).

V reakcii na tieto problémy prijali Spojené štáty rôzne opatrenia, ako napríklad zvýšenie spolupráce medzi verejným a súkromným sektorom, zavádzanie legislatívnych opatrení na boj proti falošným správam a dezinformáciám a vytvorenie špecializovaných jednotiek na monitorovanie a riešenie kybernetických hrozieb. Aj technologické spoločnosti, ako sú Meta, Twitter a Google, prijali opatrenia na boj proti dezinformáciám a organizovaným skupinám, ktoré ich šíria, vrátane zlepšenia detekcie falošných účtov, moderovania obsahu a spolupráce s nezávislými organizáciami na overovanie faktov (Lazer et al. 2018).

Na rozdiel od volieb v roku 2016, počas volieb v roku 2020 bol kladený zvýšený dôraz na detekciu a boj proti dezinformačným kampaniam. Napriek tomu bol zaznamenaný vplyv dezinformačných centier nielen z Ruska, ale aj z ďalších krajín ako Irán a Čína. Trolie farmy sa v roku 2020 špecificky zameriavali na šírenie dezinformácií o hlasovaní poštou a o integrite volebného procesu v Spojených štátoch. Cieľom bolo podkopať dôveru verejnosti vo výsledky volieb. Taktiež sa využívali taktiky zamerané na podporu sociálnej polarizácie a narušenia sociálnej kohézie. Klamlivé informácie a teórie sprisahania, ktoré manipulačné centrá šíri, sa tiež zameriavali na pandémiu COVID-19, protesty Black Lives Matter a ostatné dôležité sociálne a politické udalosti v roku 2020. Tieto dezinformačné kampane mali za cieľ zvýšiť sociálnu a politickú polarizáciu v Spojených štátoch (DiResta 2020; Cyberattacks 2020; Barrett 2020).

Aj napriek veľkej pozornosti venovanej organizovanému šíreniu dezinformácií zohrávali v kontexte spomenutých spoločenských udalostí dôležitú úlohu aj domáce zdroje. Dezinformačné kampane často využívali falošné správy a klamlivé tvrdenia, ktoré sa šíрили vo veľkej miere aj bez zahraničného vplyvu.

Spojené štáty sa dlhodobo usilujú o zvýšenie povedomia verejnosti o spomínaných hrozbách a o posilnenie schopnosti občanov rozpoznať pokusy o manipuláciu a odolať jej. Niektoré iniciatívy zahŕňajú vzdelávacie programy a kampane, ktoré učia ľudí, ako rozpoznať falošné správy a ich zdroje, a poskytujú nástroje na kontrolu faktov a verifikáciu informácií (Wineburg a McGrew 2019). Okrem toho sa akademický a výskumný sektor v USA zameriava na vývoj nových technológií a metód na boj proti dezinformáciám a skupinám, ktoré ich šíria. Medzi tieto inovácie patrí použitie umelej inteligencie a strojového učenia na identifikáciu a blokovanie falošných účtov, analýzu obsahu so-

ciálnych médií a detekciu dezinformačných kampaní (Ferrara 2017).

FRANCÚZSKO

Aj vo Francúzsku sa dezinformačné kampane stali významnou súčasťou politického boja. Hlavným cieľom týchto kampaní bolo ovplyvniť verejnú mienku, diskreditovať politických oponentov a polarizovať spoločnosť. Maréchal (2017) vo svojej správe o digitálnom ovplyvňovaní verejnej mienky vo Francúzsku zdôrazňuje, že Francúzsko čelí významným hrozbám vo forme organizovaných dezinformačných kampaní.

Jedným z najznámejších prípadov vo Francúzsku boli prezidentské voľby v roku 2017. Tie sa stali pozoruhodnými pre vysoký počet falošných správ a dezinformácií, ktoré boli šírené na internete. Hlavným cieľom týchto dezinformačných kampaní bolo diskreditovať kandidátov, zvýšiť politickú nestabilitu, podporiť protieuropske a nacionalistické sentimenty a ovplyvniť výsledky volieb. Analýza údajov z Twitteru (Ferrara 2017) ukázala, že v priebehu volieb boli identifikované kontá, ktoré mohli byť súčasťou dezinformačných centier alebo siete sociálnych botov. Tieto organizované skupiny sa sústredili na šírenie dezinformácií, falošných správ a propagandistických naratívov v snahe ovplyvniť výsledok volieb. Za týmto účelom vytvárali falošné profily na sociálnych médiách vydávajúce sa za francúzskych občanov s úmyslom šíriť dezinformácie a klamlivé správy. Za cieľ si zobrali predovšetkým dvoch kandidátov: Emmanuela Macrona a Marine Le Penovú.

Najvýznamnejším príkladom tohto procesu bola takzvaná „Macron Leaks“ kampaň, ktorá sa odohrala tesne pred voľbami. Spočívala v uverejnení veľkého množstva údajne ukradnutých e-mailov z Macronovej kampane na internete. Tieto e-maily boli potom rýchlo šírené prostredníctvom sociálnych médií a používané na vytváranie falošných konšpiračných teórií a klamlivých správ o Macronovi. Ako príklady uvedme falošné informácie o Macronovom tajnom off-shore účte na Bahamách, tvrdenia, že Macron je v skutočnosti tajný homosexuál a že jeho manželstvo slúži ako kamufláž, či klamstvá o finančnej podpore od Saudskej Arábie.

Napriek tomu, že organizované šírenie dezinformácií ovplyvnilo priebeh volieb, účinok na konečný volebný výsledok nie je úplne jasný. Macron nakoniec voľby vyhral, ale dezinformácie a propaganda mohli prispieť k polarizácii francúzskej spoločnosti a narušeniu dôvery v demokratický proces (Vilmer 2019).

V reakcii na spomínané udalosti sa Francúzsko začalo intenzívnejšie zameriavať na zvýšenie mediálnej gramotnosti občanov, podporu nezávislých a dôveryhodných médií, spoluprácu pri odhaľovaní a zastavovaní dezinformačných kampaní a implementáciu technologických riešení na identifikáciu a odstraňovanie falošných účtov a propagandistického obsahu.

VEĽKÁ BRITÁNIA

Cielené a organizované dezinformačné kampane ovplyvnili verejný diskurz aj vo Veľkej Británii. Dve kľúčové oblasti, kde bol ich vplyv najviac citeľný, sú referendum o členstve v EÚ z roku 2016, známe ako brexit, či otrava bývalého ruského špióna Sergeja Skripala a jeho dcéry v Salisbury v roku 2018.

Podľa správy parlamentného výboru (Disinformation 2018) sa ukázalo, že ruské trolie farmy sa aktívne zúčastňovali na šírení dezinformácií a ovplyvňovaní verejnej mienky v súvislosti s brexitom. V správe sa uvádza, že tieto celky vytvárali a šíрили falošné správy a polarizujúce obsahy, aby vyvolali konflikty a rozdelenie medzi občanmi Veľkej Británie. Výskumy ukázali, že v období pred hlasovaním sa na sociálnych médiách objavilo veľké množstvo falošných správ a dezinformácií, ktoré mohli ovplyvniť výsledok hlasovania (Howard et al. 2019).

V roku 2018 sa vo Veľkej Británii udiala otrava bývalého ruského špióna Sergeja Skripala a jeho dcéry, za ktorú bolo obvinené Rusko. Po tejto udalosti sa na sociálnych médiách (predovšetkým na Twitteri) objavilo veľké množstvo dezinformácií a konšpiračných teórií, ktoré sa snažili odvrátiť alebo zamlčať oficiálne obvinenia voči Rusku. Výskumy ukázali, že tieto dezinformácie a konšpiračné teórie sa v prostredí sociálnych médií šíрили s vysokou rýchlosťou a mnohé z nich pochádzali z účtov spojených s ruskými dezinformačnými centrami (Nimmo 2018).

Výskum ukázal, že tieto organizované celky sú spojené aj so šírením dezinformácií a manipuláciami v súvislosti s voľbami v roku 2019. Jedným z najznámejších prípadov bol tzv. „Labour Leaks“, únik veľkého množstva dokumentov z Britskej labouristickej strany poukazujúci na interné spory a problémy. Širitelia dezinformácií sa následne snažili využiť tento únik na šírenie klamlivých informácií a falošných správ (Howard et al. 2019).

Organizované šírenie dezinformácií a konšpiračných teórií bolo typické aj pre obdobie pandémie COVID-19. Aktivity v rámci Veľkej Británie zahŕňali šírenie

nepravdivých tvrdení o pôvode vírusu, o účinnosti vakcín a o vládných opatreniach proti šíreniu vírusu (Bradshaw a Howard 2019).

Ako reakciu na tieto udalosti britská vláda zriadila jednotku na boj proti dezinformáciám známu ako Rapid Response Unit. Táto jednotka monitoruje online dezinformácie a pracuje na ich odhaľovaní a zastavení. Taktiež sa usiluje o zlepšenie mediálnej gramotnosti občanov a podporuje výskum v tejto oblasti. Problém súvisiaci s organizovaným šírením dezinformácií sa vo Veľkej Británii snažia riešiť aj úrady a spoločnosti prevádzkujúce sociálne médiá (New 2018).

INDIA

Indická politická scéna a online priestor sú známe svojou dynamikou a komplikovanosťou. Aj v tejto krajine hrá ovplyvňovanie verejnej mienky na sociálnych sieťach významnú úlohu v rámci politického diskurzu.

Podľa správy z Oxford Internet Institute sa v Indii nachádza jedna z najväčších sietí dezinformačnej propagandy na svete. Tieto organizácie sú často spojené s politickými stranami a ich cieľom je ovplyvňovať verejnú mienku prostredníctvom šírenia dezinformácií a propagandy (Bradshaw a Howard 2019).

Jeden z najvýznamnejších príkladov tohto fenoménu v Indii je prípad tzv. „IT cell“ (IT bunky), ktoré sú súčasťou mnohých politických strán v Indii vrátane najväčších, ako je Bharatiya Janata Party (BJP) a Indian National Congress (INC). Tieto subjekty sú obviňované z vytvárania a šírenia dezinformácií a propagandy prostredníctvom sociálnych médií s cieľom ovplyvniť verejnú mienku a podporovať vlastné politické ciele (Bureau 2019).

Existujú informácie, že BJP využila tieto praktiky na účel manipulácie pred voľbami v roku 2014, keď strana dosiahla výrazné víťazstvo. Podľa dostupných informácií IT cells vytvárali a šíрили falošné správy a propagandu na sociálnych médiách vrátane falošných citátov, manipulovaných fotografií a videí a iných druhov dezinformácií. Tieto správy boli následne masovo šírené prostredníctvom sociálnych médií, najmä cez platformu WhatsApp, ktorá je v Indii mimoriadne populárna. Na druhej strane je z týchto praktík obviňovaná aj opozičná strana Indian National Congress (INC). INC využíva sociálne médiá na šírenie falošných správ a na útoky na svojich politických oponentov, čo vedie k zvýšenému napätiu a polarizácii v krajine (Parashar 2021; Poonam a Bansal 2019).

V roku 2019 sa situácia opakovala pred parlamentnými voľbami, keď bol opäť zaznamenaný výrazný nárast dezinformácií a falošných správ v prostredí sociálnych médií. Podľa správy spoločnosti Oxford Internet Institute bola aj v tomto období zaznamenaná výrazná aktivita troch fariem, ktoré šírili dezinformácie a manipulovali verejnou mienkou (Bradshaw a Howard 2019).

Napriek snahám indických úradov a technologických spoločností bojovať proti týmto praktikám, centrá digitálnej propagandy a dezinformácie na sociálnych médiách naďalej predstavujú významný problém v indickom politickom prostredí.

BRAZÍLIA

V Brazílii sa problematika dezinformačných kampaní a ovplyvňovania verejnej mienky stala významnou počas prezidentských volieb v roku 2018. Operácie sa zameriavali na sociálne médiá a komunikačnú platformu WhatsApp, ktorá je v Brazílii mimoriadne populárnou.

Bývalý prezident Jair Bolsonaro a jeho podporovatelia mali využívať dezinformačné siete a sociálne médiá na šírenie falošných správ a na manipuláciu verejnej mienky. Bolsonarov tím sa zameriaval najmä na aplikáciu WhatsApp, ktorú v Brazílii používa viac ako polovica obyvateľov. Boli tu šírené správy o jeho oponentoch, ktoré boli často zavádzajúce alebo úplne nepravdivé. V jednom prípade bol vytvorený falošný účet na Twitteri, ktorý sa tváril ako oficiálny účet protikandidáta Fernanda Haddada, a ktorý šírili falošné správy o jeho politických postojoch a zámere legalizovať drogy. Táto kampaň mala za cieľ diskreditovať Haddada a ovplyvniť verejnú mienku v prospech Bolsonara (Tardáguila, Benevenuto a Ortellado 2018).

Podľa prieskumu Reuters Institute z roku 2019 sa Brazília umiestnila na prvom mieste v počte používateľov, ktorí uviedli, že sa stretli s falošnými informáciami. Falošné informácie sa pritom šírili prostredníctvom osobných správ, ktoré bolo veľmi ťažké regulovať a monitorovať (Newman et al. 2019).

Ako reakcia na túto situáciu sa Brazílsky volebný tribunál (Tribunal Superior Eleitoral) pokúsil bojovať proti dezinformáciám a zlepšiť transparentnosť volebného procesu vytvorením programu na kontrolu dezinformácií. TSE sa spojil so sociálnymi médiami, ako je Facebook a Google, aby sa pokúsil zablokovať šírenie falošných správ. Aj komunikačná platforma WhatsApp sa zapojila do boja proti dezinformáciám tým, že

obmedzila rozsah správ, ktoré môžu používatelia zdieľať, a zaviedla tzv. kontrolu faktov (Osorio et al. 2022).

SLOVENSKO

Síce v kontexte Slovenskej republiky nie sú známe príklady cieleného a organizovaného šírenia dezinformácií v rozsahu podobnom ruskej Internet Research Agency, no dezinformačné kampane a online manipulácia sú prítomné aj u nás. Tieto aktivity môžu byť uskutočňované menšími skupinami alebo jednotlivcami, ktorí sa snažia ovplyvniť verejnú mienku a šíriť polarizáciu názorov. Môžeme sem zaradiť politických aktivistov, konšpiračné weby alebo skupiny podporujúce určité politické strany. Jednotlivci alebo menšie zoskupenia pritom môžu na šírenie dezinformácií, falošných správ a propagandy na sociálnych médiách využívať podobné techniky a taktiky ako veľké dezinformačné centrá (Hajdu a Klingová 2018).

V tomto kontexte spomeňme vyjadrenie Polície SR (Krajčovič 2022): „Zvýšená aktivita bola registrovaná aj u konkrétnych osôb, ktoré sa tvorbou a šírením dezinformácií venujú dlhodobo. Ide o fyzické osoby, ktoré trávajú niekoľko hodín denne na internete, zdieľajú množstvo manipulatívnych statusov a kopírujú prokremľskú propagandu. Majitelia týchto profilov môžu byť financovaní priamo alebo nepriamo kremľskými zdrojmi, prípadne sa svojej činnosti venujú len zo sympatie k Ruskej federácii bez akejkoľvek odmeny. Všetky uvedené aktivity predstavujú významné bezpečnostné riziko pre Slovenskú republiku.“

V tomto kontexte uveďme vyjadrenie Jakuba Godu, publicistu venujúceho sa dezinformáciám (Janiga 2020): „Každopádne, ruská propaganda sa sem často dostáva aj úplne spontánne, mnohé dezinformačné weby preberajú správy zo štátom kontrolovaných ruských médií ako je Russia Today, niekedy ju dokonca preberajú aj známi politici.“

Na druhej strane, bývalý minister obrany SR a podpredseda strany Demokrati, Jaroslav Naď (2021) v diskusnej relácii uviedol, že Slovensko sa stretáva s hybridnými hrozbami, kam zaradil rôzne psychologické operácie aj trolie farmy. Hovorí, že v minulosti bolo zo strany niektorých odchádzajúcich politikov z určitých politických strán opakované „potvrdené“, že takéto centrá digitálnej manipulácie existujú aj na Slovensku. Politické strany, resp. konkrétni politici tak majú platiť skupinám ľudí, ktorí na sociálnych sieťach pridávajú komentáre v ich prospech. „Takéto trolie farmy samozrejme pôsobia aj zo strany iných štátov voči SR, voči

záujmom Slovenskej republiky a to už je väčší problém,“ uzatvoril Nad’.

Najnovšie Nad’ove vyjadrenia (Nad’ 2023) sú však znepokojujúcejšie. V TV Markíza v relácii Na telo vyhlásil, že najvyšší ústavní činitelia dostali zo zahraničia spravodajskú informáciu o snahe zmanipulovať voľby na Slovensku zo strany Ruska. Konkrétne povedal: „Dostali sme spravodajskú informáciu zo zahraničia, ktorá presne hovorí o osobe, čase a mieste, kedy štátny občan SR bol v Rusku prebrať finančné zdroje v prospech politickej strany Smer na manipuláciu volieb. Keď tu niekto chce manipulovať voľby, chce to Rusko a používa na to svoje trójskych koňov vrátane politickej strany Smer.“

V súvislosti s aktivitami zahraničných dezinformačných laboratórií na našom území a sfanatizovaných jednotlivcov Polícia SR na svojej stránke zameranej na hoaxy a podvody vydala stručný návod, ako odhaliť falošné profily na sociálnych sieťach (Manuál 2022). V príspevku uvádza, že typickým znakom anonymného účtu je neurčitá profilová fotka. Ide väčšinou o druh rastliny, auta, prírody alebo fotku neznámej osoby stiahnutej z internetu. Druhým znakom sú nulové interakcie na sociálnej sieti. To znamená žiadny alebo minimálny počet priateľov, žiadne fotky z reálneho života a vznik profilu v nedávnej dobe. Ďalším typickým znakom je názov podozrivého účtu. Ide často o slová, ktoré nedávajú gramatický význam, alebo ide o slovné prešmyčky (Janko Hraško, Viera Viera, Jano Bano a podobne).

Ďalej v spomínanom príspevku Polícia SR uvádza, že: „Cieľom troľích fariem je vytvoriť informačný chaos a otočiť verejnú mienku v prospech Ruskej federácie. Zahlcujú sociálne siete svojimi naratívmi a dezinformáciami za účelom vytvorenia atmosféry, že ide o želanie celej verejnosti. Ide o jednu z manipulatívnych techník prokremeľskej propagandy. O tejto aktivite sme mali informácie už pred začatím konfliktu. Vojna na Ukrajine ich činnosť iba masívne zaktivizovala.“

PROTIOPATRENIA, RIEŠENIA A STRATÉGIE DO BUDÚCNA

Návrhy možných riešení v problematike organizovaného vytvárania a šírenia dezinformácií priniesol Adrian Chen (2015). Vo svojom článku diskutuje o tom, ako sa jednotlivci, organizácie a vlády pokúšajú bojovať proti vplyvu troľích fariem a dezinformácií. Medzi tieto opatrenia zaraďuje zlepšovanie mediálnej gramotnosti, odhaľovanie falošných účtov a obsahu, spoluprácu medzi sociálnymi médiami a vládnymi inštitúciami

na odstraňovaní dezinformačných kampaní a podporu nezávislých a dôveryhodných médií.

V konečnom dôsledku je dôležité byť si vedomý prítomnosti zoskupení zameraných na šírenie dezinformácií a falošných správ a ich potenciálu manipulovať online diskusiami a verejnou mienkou. Je dôležité konzumovať spravodajský obsah z dôveryhodných zdrojov, overovať si informácie a o otázkach diskutovať s otvorenou myslou, aby sme minimalizovali vplyv dezinformačných kampaní na spoločnosť (Wooley a Howard 2018).

V predchádzajúcom texte sme si ilustrovali závažnosť stavu v problematike organizovaného a systematického ovplyvňovania verejnej mienky prostredníctvom šírenia dezinformácií v online prostredí. Je evidentné, že na boj proti dezinformáciám, organizovaným skupinám ľudí, ktorí ich šíria, a pokusom o manipuláciu s výpočtovou technikou je potrebné prijať rásne opatrenia. Tieto protiopatrenia, stratégie a výzvy môžeme zhrnúť do nasledujúcich bodov (Bradshaw a Howard 2019; Ferrara 2017; Gorwa a Guilbeault 2018; Wooley a Howard 2018):

- Zvýšená mediálna gramotnosť a kritické myslenie u verejnosti, aby sa ľudia stali menej náchylnými na manipuláciu a aby boli schopní rozpoznať a odmietnuť dezinformácie a propagandu.
- Spolupráca medzi sociálnymi médiami, vládami, neziskovými organizáciami a občianskou spoločnosťou na identifikácii a odstraňovaní falošných účtov a obsahu a na odhaľovaní a zastavovaní dezinformačných kampaní a operácií sociálnych botov.
- Vývoj a implementácia technologických riešení na identifikáciu a odstraňovanie falošných účtov a propagandistického obsahu vrátane využitia umelej inteligencie a strojového učenia na identifikáciu a blokovanie falošných účtov, analýzu obsahu sociálnych médií a detekciu dezinformačných kampaní.
- Zvýšenie transparentnosti a zodpovednosti zo strany sociálnych médií a politických strán ohľadom používania dezinformačných kampaní a sociálnych botov.
- Zvyšovanie transparentnosti v algoritmoch a zásadách moderovania obsahu v prostredí sociálnych médií. Algoritmy sociálnych médií často posilňujú dezinformácie tým, že ich šíria medzi ľuďmi, ktorí sú na ne najnáchylnejší. Regulácia týchto algoritmov môže byť kľúčovou v boji proti dezinformáciám.
- Podpora nezávislých a dôveryhodných médií, kto-

ré poskytujú presné, kvalitné a vyvážené informácie. Žurnalisti a mediálni pracovníci sú často cieľom útokov dezinformačných centier. Ich podpora a ochrana môže byť kľúčová v boji proti dezinformáciám a pri posilnení demokracie.

- Vytváranie protinaratívov a šírenie presných informácií s cieľom vyvrátiť falošné správy a konšpiračné teórie.
- Povinná identifikácia používateľov sociálnych médií: Niektorí odborníci navrhujú, že by sociálne médiá mali požadovať skutočnú identifikáciu používateľov pri registrácii, aby sa zabránilo vytváraniu falošných účtov.
- Zavedenie právnych sankcií: Vlády by mohli zvážiť zavedenie právnych sankcií proti centráam kybernetickej manipulácie a iným subjektom, ktoré sa podieľajú na šírení dezinformácií.
- Podpora medzinárodnej spolupráce a výmeny informácií: Štáty a medzinárodné organizácie by mali spolupracovať a vymieňať si informácie o subjektoch vytvárajúcich a šíriacich dezinformácie a propagandu a aj o iných formách kybernetických hrozieb, aby lepšie pochopili a riešili tento problém.
- Vytvorenie špecializovaných výskumných centier a inštitúcií: Vlády a vedecké inštitúcie by sa mali zamerať na zriaďovanie špecializovaných centier na štúdium a boj proti dezinformáciám.

ZÁVER

Cieľom príspevku bolo preskúmať mechanizmy organizovaného šírenia dezinformácií, analyzovať vplyv tohto fenoménu na globálnu politiku a spoločnosť na základe konkrétnych prípadových štúdií a predstaviť základné koncepty a stratégie v súvislosti s bojom proti dezinformačným kampaniam. Rozobrali sme charakteristiku, históriu, ciele, fungovanie, stratégie a taktiky dezinformačných centier. Zároveň sme sa zamerali na konkrétne globálne prípady, analýzu psychologických skreslení, dopady na spoločnosť a možné riešenia. Cieľ preskúmať mechanizmy organizovaného šírenia dezinformácií bol naplnený detailnou analýzou fungovania dezinformačných centier, ich stratégií a taktík, čo prinieslo porozumenie tejto problematickej oblasti. Významný vplyv tohto fenoménu na globálnu politiku a spoločnosť bol jasne demonštrovaný prostredníctvom prípadových štúdií z rôznych krajín, ktoré ukázali škálu dopadov dezinformačných kampaní – od narušenia demokratických procesov až po spoločenskú polarizáciu. V poslednej časti príspevku bola predstavená séria protipatrení, stratégií a výziev, ktoré definujú rámec pre budúci výskum a diskusiu o problematike dezinformácií vrátane potreby tech-

nologických, legislatívnych a vzdelávacích opatrení na boj proti šíreniu dezinformácií.

V súčasnej dobe digitálnej komunikácie sa šírenie dezinformácií stáva významným a problematickým fenoménom, ktorý formuluje politický diskurz, no ovplyvňuje aj celkovú spoločenskú dynamiku v mnohých krajinách. Ako ukazujú analýzy prípadov z Ruska, Ukrajiny, USA, Francúzska, Veľkej Británie, Indie, Brazílie a Slovenska, dezinformačné aktivity majú potenciál manipulovať verejnou mienkou, generovať chaos a konflikty v spoločnosti a zneužívať politické nesúľady na podporu určitých agend.

V príspevku ukazujeme, že v boji proti týmto nebezpečným trendom možno prijať rôzne opatrenia a strategické postupy. Ako sme ilustrovali, jednotlivé krajiny a organizácie sa snažia implementovať metódy na identifikáciu a odstránenie falošných účtov, vytvárajú špeciálne jednotky na boj proti dezinformáciám a investujú do vzdelávania občanov v oblasti digitálnej gramotnosti a kritického myslenia.

Napriek tomu je boj proti dezinformačným aktivitám dlhodobý a komplexný proces, ktorý si vyžaduje neustále úsilie a inovácie. Vzhľadom na dynamický vývoj nových technológií a taktík dezinformačných kampaní musia byť metódy boja proti nim flexibilné a vždy pripravené na prípadné zmeny. V tomto kontexte je dôležité, aby vlády, technologické spoločnosti, mediálne organizácie aj občania kontinuálne spolupracovali na ochrane demokracie a verejnej diskusie pred manipuláciou a dezinformáciami. Ako ukazuje naša analýza, ide o zložitý problém, ktorý zároveň predstavuje výzvu vyžadujúcu si náš spoločný záväzok a neustále úsilie.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BAIL, Christopher et al., 2018. Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. In: *Proceedings of the National Academy of Sciences* [online]. Washington: United States National Academy of Sciences, roč. 115, č. 37, s. 9216 – 9221 [cit. 2023-04-16]. ISSN 0027-8424. Dostupné na: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1804840115>
- BARETT, Paul, 2020. *Disinformation and the 2020 election: how the social media industry should prepare* [online]. New York: NYU Stern Center for Business and Human Rights [cit. 2023-04-19]. Dostupné na: https://issuu.com/nyusterncenterforbusinessandhumanri/docs/nyu_election_2020_report
- BISHOP, Jonathan, 2014. Representations of 'trolls' in mass media communication: a review of media-texts and moral panics relating to 'internet trolling'. In: *International Journal of Web Based Com-*

- munities* [online]. Inderscience publishers, roč. 10, č. 1, s. 7 – 24 [cit. 2023-05-05]. ISSN 1741-8216. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/259229799_Representations_of_trolls_in_mass_media_communication_A_review_of_media_texts_and_moral_panics_relating_to_internet_trolling
- BRADSHAW, Samantha a Philip HOWARD, 2019. *The global disinformation order: 2019 global inventory of organised social media manipulation* [online]. University of Oxford: Oxford Internet Institute [cit. 2023-05-07]. Dostupné na: <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/12/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>
- BRENNAN, Niamh, Philip HOWARD a Rasmus NIELSEN, 2020. *Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation* [online]. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism [cit. 2023-05-03]. Dostupné na: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/types-sources-and-claims-covid-19-misinformation>
- BUCKELS, Erin, Paul TRAPNELL a Delroy PAULHUS, 2014. Trolls just want to have fun. Personality and Individual Differences. In: *Personality and Individual Differences* [online]. Elsevier, roč. 67, s. 97 – 102 [cit. 2023-05-05]. ISSN 0191-8869. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886914000324>
- BUREAU, FPJ, 2019. I am a troll: inside the secret world of the BJP's digital army- review. In: *Free press journal* [online]. Mumbai: The Free Press Journal [cit. 2023-05-03]. Dostupné na: <https://www.freepressjournal.in/book-reviews/i-am-a-troll-inside-the-secret-world-of-the-bjps-digital-army-by-swati-chaturvedi>
- CHEN, Adrian, 2015. The Agency. In: *The New York Times Magazine* [online]. The New York Times Company [cit. 2023-05-01]. Dostupné na: <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html>
- DEAN, Jeremy, 2007. Why we all stink as intuitive psychologists: the false consensus bias. In: *PsyBlog* [online]. PsyBlog [cit. 2023-04-23]. Dostupné na: <https://www.spring.org.uk/2023/03/false-consensus-effect.php>
- DIRESTA, Renee et al., 2020. *Sowing discord: even after the 2020 election, the Russian Internet research agency continues to undermine the U.S. political system*. Stanford: Stanford Internet Observatory.
- DIRESTA, Renee et al., 2019. *The tactics & tropes of the internet research agency* [online]. New Knowledge Organization [cit. 2023-04-15]. Dostupné na: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=senatedocs>
- Disinformation and 'fake news': interim report* [online], 2018. Digital, Culture, Media and Sport Committee [cit. 2023-04-18]. Dostupné na: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcmds/363/363.pdf>
- FERRARA, Emilio, 2017. Disinformation and social bot operations in the run up to the 2017 French presidential election. In: *First Monday* [online]. A Great Cities Initiative, roč. 22, č. 8 [cit. 2023-04-14]. ISSN 1396-0466. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2995809
- FERRARA, Emilio et al., 2016. The rise of social bots. In: *Communications of the ACM* [online]. Association for Computing Machinery, roč. 59, č. 7, s. 96 – 104 [cit. 2023-05-05]. ISSN 0001-0782. Dostupné na: <https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/2818717>
- GALEOTTI, Mark, 2019. *Armies of Russia's War in Ukraine* [online]. Oxford: Osprey Publishing, 64 s. [cit. 2023-04-14]. ISBN 978-1472833440. Dostupné na: <https://www.perlego.com/book/3766591/armies-of-russias-war-in-ukraine-pdf>
- GARRETT, Kelly, Brian WEEKS a Rachel NEO, 2016. Driving a wedge between evidence and beliefs: how online ideological news exposure promotes political misperceptions. In: *Journal of Computer-Mediated Communication* [online]. Oxford: Oxford University Press, roč. 22, č. 5, s. 259 – 273. ISSN 1083-6101. Dostupné na: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/jcc4.12164>
- GORWA, Robert a Douglas GUILBEAULT, 2018. Unpacking the social media bot: a typology to guide research and policy. In: *Policy & Internet* [online]. Hoboken: Wiley-Blackwell, roč. 10, č. 2, s. 225 – 248. ISSN 1944-2866. Dostupné na: <https://doi.org/10.1002/poi3.184>
- HAJDU, Dominika a Katarína KLINGOVÁ, 2018. *Voices of central and eastern Europe: perceptions of democracy & governance in 10 EU countries* [online]. Bratislava: Globsec [cit. 2023-04-22]. Dostupné na: <https://www.globsec.org/sites/default/files/2020-06/Voices-of-Central-and-Eastern-Europe-read-version.pdf>
- HOLROYD, Matthew, 2022. Ukraine war: five of the most viral misinformation posts and false claims since the conflict began. In: *Euronews* [online]. Euronews [cit. 2023-04-22]. Dostupné na: <https://www.euronews.com/my-europe/2022/08/24/ukraine-war-five-of-the-most-viral-misinformation-posts-and-false-claims-since-the-conflict>
- HOWARD, Philip et al., 2019. *The IRA, social media and political polarization in the United States, 2012-2018* [online]. Oxford Internet Institute [cit. 2023-05-01]. Dostupné na: <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2018/12/The-IRA-Social-Media-and-Political-Polarization.pdf>
- JANIGA, Ivan, 2020. Rusko je v nich priekopník. Trolie farmy, vďaka ktorým sa dá zmeniť verejná mienka. Takto to celé funguje. In: *Startitup* [online]. Bratislava: Startitup [cit. 2023-04-25]. Dostupné na: <https://www.startitup.sk/rusko-je-v-nich-priekopnik-trolie-farmy-vdaka-ktorym-sa-da-zmenit-verejna-mienka-takto-to-cele-funguje/>
- KOSNO, Lukáš, 2022. Zlikvidovali trolie farmu na Ukrajine. Zastili GSM brány a tisícky SIM kariet. In: *Aktuality* [online]. Ringier Slo
- KRAJČOVIČ, Matej, 2022. Polícia SR: Trolie farmy bežia naplno, takto rozpoznáš falošný proruský profil. In: *Fontech* [online]. Bratislava: Startitup [cit. 2023-05-03]. Dostupné na: <https://fontech.startitup.sk/policia-sr-trolie-farmy-bezia-naplno-takto-rozpoznas-falosny-prorusky-profil/>
- LAZER, David, 2018. The science of fake news. In: *Science* [online]. American Association for the Advancement of Science, roč. 359, č. 6380, s. 1094 – 1096 [cit. 2023-05-02]. ISSN 1095-9203. Dostupné na: <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>

- LEWANDOWSKY, Stephan, Ullrich ECKER a John COOK, 2017. Beyond misinformation: understanding and coping with the “post-truth” era. In: *Journal of Applied Research in Memory and Cognition* [online]. Washington: American Psychological Association, roč. 6. č. 4, s. 353 – 369 [cit. 2023-04-12]. ISSN 2211-369X. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211368117300700>
- LUCAS, Edward a Peter POMERANZEV, 2016. *Winning the information war: techniques and counter-strategies to Russian propaganda in central and eastern Europe* [online]. Washington: Center for European Policy Analysis [cit. 2023-05-02]. Dostupné na: https://cepa.ecms.pl/files/?id_plik=2715
- Manuál ako rozpoznať prokremeľského trola, 2022. In: *Hoaxy a podvody – Polícia SR* [online]. Menlo Park: Meta [cit. 2023-05-03]. Dostupné na: <https://www.facebook.com/hoaxPZ/photos/a.317666309061243/1195774111250454/>
- MARÉCHAL, N, 2017. *Digital manipulation of public opinion in France* [online]. New York: Data & Society Research Institute [cit. 2023-05-03]. Dostupné na: <https://datasociety.net/research/4576982>
- MUELLER, Robert, 2019. *Report on the Investigation into Russian Interference in the 2016 Presidential Election* [online]. Washington: U.S. Department of Justice [cit. 2023-04-17]. Dostupné na: https://www.justice.gov/storage/report_volume2.pdf
- Nad': Najvyšší ústavní činitelia dostali správu o snahe zmanipulovať voľby, 2023. In: *Pravda* [online]. Bratislava: OUR MEDIA SR a. s. [cit. 2023-06-02]. Dostupné na: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/669146-nad-najvyssi-ustavni-cinitelia-dostali-spravu-o-snahe-zmanipulovat-volby/>
- Nad': trolie farmy, špióni, kybernetické a hybridné hrozby. Slovensko sa pripravuje na nové útoky, 2021. In: *Startitup* [online]. San Bruno: YouTube [cit. 2023-05-01]. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=90VbCsiDfA8&ab_channel=Startitup
- New Cyberattacks Targeting U.S. Elections*, 2020. Redmond: Microsoft On The Issues.
- New rapid response unit to tackle fake news* [online], 2018. UK government [cit. 2023-04-13]. Dostupné na: <https://www.gov.uk/government/news/new-rapid-response-unit-to-tackle-fake-news>
- NEWMAN, Nic et al., 2019. *Reuters Institute Digital News Report 2019*. Oxford: University of Oxford [cit. 2020-03-15]. ISBN 978-1-907384-61-5. Dostupné na: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2019-06/DNR_2019_FINAL.pdf
- NIMMO, Ben, 2018. *How Russian trolls reacted to the poisoning of Sergei and Yulia Skripal* [online]. Digital Forensic Research Lab [cit. 2023-04-15]. Dostupné na: <https://medium.com/dfrlab/how-the-kremlin-abused-twitter-to-spread-the-skripal-conspiracy-theories-2cc422fa4592>
- NIMMO, Ben, 2017. #BotSpot: twelve ways to spot a bot. In: *Medium* [online]. Digital Forensic Research Lab [cit. 2023-04-17]. Dostupné na: <https://medium.com/dfrlab/botspot-twelve-ways-to-spot-a-bot-aedc7d9c110c>
- NIMMO, Ben, 2015. Anatomy of an information war: how Russia's propaganda machine works, and how to counter it. In: *StopFake*. org [online]. Media Reforms Center [cit. 2023-04-21]. Dostupné na: <https://www.stopfake.org/en/anatomy-of-an-info-war-how-russia-s-propaganda-machine-works-and-how-to-counter-it/>
- OSORIO, Aline Rezende Peres et al., ©2022. *Program against disinformation focused on the 2020 elections. Actions and achievements report* [online]. Superior Electoral Court [cit. 2023-04-26]. Dostupné na: <https://www.tse.jus.br/hotsites/catalogo-publicacoes/pdf/programa-de-enfrentamento-a-desinformacao-com-foco-nas-eleicoes-2020-versao-ingles.pdf>
- PARASHAR, Saurabh, 2021. BJP's IT cell works behind doors for its candidates who are on the front. In: *The Indian express* [online]. Noida: Indian Express Group [cit. 2023-05-14]. Dostupné na: <https://indianexpress.com/article/cities/chandigarh/bjps-it-cell-works-behind-doors-for-its-candidates-who-are-on-the-front-7665071/>
- POLLE, Mathieu, 2022. Russia uses 'troll factory' to spread war propaganda online, UK says. In: *Euractiv* [online]. EURACTIV MEDIA NETWORK [cit. 2023-04-02]. Dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/russia-uses-troll-factory-to-spread-war-propaganda-online-uk-says/>
- POONAM, Snigdha a Samarth BANSAL, 2019. Misinformation is endangering India's election. In: *The Atlantic* [online]. Washington: Atlantic Media [cit. 2023-04-27]. Dostupné na: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/04/india-misinformation-election-fake-news/586123/>
- PRIEZKALNS, Eric, 2023. Ukraine police raid simbox farms spreading Russian propaganda via 1.5 million fake internet accounts. In: *Commsrisk* [online]. Aylesbury: Revenue Protect Limited [cit. 2023-04-25]. Dostupné na: <https://commsrisk.com/ukraine-police-raid-simbox-farms-spreading-russian-propaganda-via-1-5-million-fake-internet-accounts/>
- ROBERT, Henry, 2011. *Robert's rules of order*. Cambridge: Boston: Da Capo Press. ISBN 978-0-306-82021-2.
- ROSS, Lee, David GREENE a Pamela HOUSE, 1976. The “false consensus effect”: an egocentric bias in social perception and attribution processes. In: *Journal of Experimental Social Psychology* [online]. Amsterdam: Elsevier, roč. 13, č. 3, s. 279 – 301 [cit. 2023-04-19]. ISSN 0022-1031. Dostupné na: https://web.archive.org/web/20150927120010/http://web.mit.edu/curhan/www/docs/Articles/biases/13_J_Experimental_Social_Psychology_279_%28Ross%29.pdf
- SUNSTEIN, Cass, 1999. *The Law of Group Polarization* [online]. Chicago: University of Chicago Law School [cit. 2023-04-18]. Dostupné na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=199668
- TARDÁGUILA, Cristina, Fabrício BENEVENUTO a Pablo ORTELLADO, 2018. Fake news is poisoning Brazilian politics. WhatsApp can stop it. In: *The New York Times* [online]. New York: The New York Times Company [cit. 2023-04-07]. Dostupné na: <https://www.nytimes.com/2018/10/17/opinion/brazil-election-fake-news-whatsapp.html>
- TERRACINO, Julio a Craig MATASICK, 2022. *Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine: threats and governan-*

ce responses [online]. OECD [cit. 2023-04-13]. OECD policy responses on the impacts of the war in Ukraine. Dostupné na: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/37186bde-en.pdf?expires=1683861901&id=id&accname=guest&checksum=7AC32685D-99D520FAE90C6320420E03E>

Troll Factories, 2020. In: *Media – (dis)information – security* [online]. Defence Education Enhancement Programme [cit. 2023-04-18]. Dostupné na: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/2005-deeportal2-troll-factories.pdf

VILMER, Jean-Baptiste Jeangène, 2019. *The Macron leaks operation: a post-mortem* [online]. Washington: Atlantic Council [cit. 2023-04-16]. ISBN 978-1-61977-588-6. Dostupné na: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/06/The_Macron_Leaks_Operation-A_Post-Mortem.pdf

WINEBURG, Sam a Sarah MCGREW, 2019. Lateral reading and the nature of expertise: reading less and learning more when eva-

luating digital information. In: *Teachers College Record* [online]. Teachers College, Columbia University, roč. 121, č. 11, s. 1 – 42 [cit. 2023-04-12]. ISSN 1467-9620. Dostupné na: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/016146811912101102>

WOOLLEY, Samuel a Philip HOWARD, 2018. *Computational propaganda: political parties, politicians, and political manipulation on social media* [online]. Oxford: Oxford University Press [cit. 2023-04-20]. ISBN 978-0190931407. Dostupné na: <https://zlibrary.to/pdfs/computational-propaganda-political-parties-politicians-and-political-manipulation-on-social-media>

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia výskumnej úlohy VEGA 1/0360/21 Sociálne reprezentácie etických výziev digitálnej informačnej revolúcie.

■ Článok bol recenzovaný